

פרק ג' (2) - השיר על שלמה

ר' דוד סבתו

בשיעור הקודם התמקדנו בתחילתו של פרק ג', וכן בתחילתו של פרק ה', בשני שירים של געגועים, שירי 'על משכבי בלילות'. בין שני השירים הללו ישנם עוד כמה שירים, ובשיעור זה נתבונן בהם. נתבונן בחלקו השני של פרק ג' [פסוקים ו-יא]:

- (ו) מי זאת עלה מן המדבר כתימרות עשן ולבונה מפל אבקת רוכל:
- (ז) הנה מטתו של שלמה ששים גברים סביב לה מגברי ישראל: כלם אחזי חרב מלמה איש חרב מלמה איש חרב על ירכו מפחד בלילות: ס (ט) אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון: (י) עמודיו עשה כסף רפידתו זהב מרכבו ארנמן תוכו רצוף אהבה מבנות ירושלם: (יא) צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו וכיום שמחת לבו:

בפסוקים ז'-יא יש מכנה משותף בולט שמבחין אותם משאר פסוקי המגילה. בשיר זה אין תיאור של הדוד או של הרעיה, אלא של המלך שלמה. ניתן לחלק פסוקים אלו לשלושה חלקים - פסוקים ז'-ח הם נושא אחד, פסוקים ט'-י מייצגים פיסקה נוספת ופסוק י"א הינו פיסקה שלישית. כל פיסקה פותחת במלך שלמה. לאורך כל המגילה, כמעט כל השיח הוא מונולוג או דו שיח של הרעיה והדוד. אלו הפסוקים היחידים שבהם גם הדוד וגם הרעיה לא מוזכרים. מה מקומו של תיאור זה שעוסק במלך שלמה בתוך המגילה? נזכיר ששלמה נזכר בתחילת המגילה - "שיר השירים אשר לשלמה" [א, א], ובסופה - "כרם הנה לשלמה" [ח, יא]. מעבר לכך, אין אזכור של המלך שלמה במגילה למעט שיר זה. הזיקה בין שיר זה למגילה כולה דורשת מאיתנו עוד עיון.

"מי זאת עלה מן המדבר כתימרות עשן ולבונה מפל אבקת רוכל" - בפסוק זה, שמובא לפני פסוקים ז'-יא ישנו תיאור שמתאים למגילה. ככל הנראה מדובר על הרעיה שחוזרת לעיר, לאחר שיצאה לחפש את הדוד (פסוקים א'-ה'). 'כתימרות עשן' - ההליכה במדבר מעלה אבק כמו עשן, אך אפשר שהכוונה היא שעולה ממנה ריח כמו קטורת, בלשון התנ"ך קיטור הוא עשן. לא ברור אם פסוק זה קשור לשיר שלפניו או לשיר שאחריו.

כפי שראינו השיר על שלמה מחולק לשלושה חלקים, ונשאלת השאלה מה הקשר בין חלקים אלו. "הנה מטתו של שלמה ששים גברים סביב לה מגברי ישראל. כלם אחזי חרב מלמה איש חרב על ירכו מפחד בלילות" - האם יש קשר בין פסוקים אלו לפסוקים ט'-י? לא ברור אם אפיריון ומיטה הם אותו הדבר, אך ודאי שיש דמיון ביניהם. כמו כן, גיבורי ישראל משותפים במיטה ובנות ירושלים משותפות באפיריון.

"הנה מטתו של שלמה" - בתנ"ך ובחז"ל מילת השייכות 'של' לא כל כך מצויה, הביטוי המקובל הוא 'שלפלוני', ובדפוסים חילקו ביטוי זה לשתי מילים נפרדות. מסביב למיטה יש הגנה - ששים גיבורים סביב לה. המספר 60 הוא מספר טיפולוגי, כמו "ששים המה מלכות" [שיר השירים ו, ו]. הציפיה היא שיופיע תיאור של המיטה, אך במקום זאת התיאור הוא של מה מסביב למיטה ומסביבם יש גיבורי ישראל. "אחוזי חרב" הכוונה היא שהחרב קשורה, "חרבו על ירכו" - החרב מוכנה לשליפה. ההסבר הוא "מפחד בלילות", איזה פחד יש בלילות? מדובר במלך, ומלך נמצא בסכנת חיים תמידית.

יש ניגוד קשה בין הקריאה "הנה מטתו שלשלמה" והציפייה לתיאור של פאר והדר, לבין התיאור על ההגנה הנדרשת בלילה. במזמור צ"א בתהלים מדובר על "פחד לילה" ושם זה ביטוי לסכנות שונות שעלולות להגיע בלילה. לפי זה, מדובר בפחד שאינו קשור בהכרח להיותו מלך.

נסה לעמוד על הפרק במבט כולל - השיר של הרעה 'על משכבי בלילות' והשיר על שלמה. אמנם, מדובר בדמויות שונות, אך נראה שיש קשר בין השירים. ראשית שני השירים מתרחשים בלילה או לפחות מתארים את הלילה - "על משכבי בלילות" ו"מטתו שלשלמה". כמו כן, יש זיקה בין השומרים בשיר הראשון לבין הגיבורים שבשיר השני. הרעה יוצאת החוצה בלילה והיא פוגשת את השומרים הסובבים בעיר. לעומת זאת, שלמה אינו מעיז לצאת ממיטתו והגיבורים שומרים עליו, מקיפים אותו, סובבים את מיטתו.

"אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון: עמודיו עשה כסף רפידתו זהב מרכבו ארגמן תוכו רצוף אהבה מבנות ירושלים" - המילה 'אפריון' היא מילה יחידאית, ולא ברור אם מדובר באותו האפיריון שמוזכר בחז"ל, מילה שמקורה ביוונית. מההקשר רואים שאפיריון הוא מקום שבו יושבים או שוכבים - "רפידתו", "מרכבו". כל השיר עוסק בחומרים, ואילו השיא אינו חומר אלא "תוכו רצוף אהבה מבנות ירושלים". את כל התיאורים החיצוניים עשה המלך שלמה, ואילו את התיאור הפנימי - תוכו - עשו בנות ירושלים.

לכאורה, לפנינו שני תיאורים דומים למטתו של שלמה, אולם אם נתבונן בתיאורים, נשים לב שיש מספר הבדלים. השיא של השיר הראשון הוא הפחד, ואילו השיר השני מוביל לאהבה. הבדל נוסף הוא שבשיר הראשון אין תיאור של המיטה עצמה אלא של הסובב אותה, ואילו בשיר השני יש תיאור של המיטה עצמה. בשיר הראשון שלמה פסיבי, הוא יושב והשומרים מגנים עליו, ואילו בשיר השני שלמה עושה לעצמו אפיריון. בנוסף, גיבורי ישראל הם המתוארים בפרוטרוט ומגינים על המיטה, ואילו בנות ירושלים מרצפות את תוך האפיריון באהבתם. כמו כן, בשיר הראשון התיאור הוא "שלמה", איש שחי בפחד, לעומת שיר זה וכן שיר הבא הוא מתואר כ"מלך שלמה". האווירה של שני השירים הפוכה.

מה התפקיד של שני התיאורים האלו? המפתח להבנת שירים אלו טמון בפסוק הבא: "צאנה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו וביום שמחת לבו". פסוק זה עובר מתיאור חיצוני לפנייה. כמו כן, הפסוק מעניק הקשר - יום חתונתו של שלמה. לא ברור באיזו חתונה מדובר, ולא ברור באיזו עטרה. עטרה פיארה את החתנים ביום חתונתם, כל שכן מלך, וזו הפניה - ראו את העטרה המרשימה של המלך שלמה.

מה משמעות שני התיאורים השונים של המיטה? יש מספר רמזים מתיאורים אלו לאזכורים אחרים של שלמה בתנ"ך. ידוע שלשלמה היו גיבורים, עצי הלבנון נעשו לשימוש בבית המקדש ובביתו, וכן האהבה של שלמה הייתה מרכז חייו של שלמה - אהבת ה' העלתה אותו ואהבת הנשים הפילה אותו. יש כאן שני צדדים של אותו המטבע. שלמה כסמל המלכות, האהבה והעשייה יכול להוביל לשני כיוונים. כיוון אחד הוא של חשש ושיתוק, ככל שהעוצמה יותר גדולה כך הפחד משתק. ביום הוא כל יכול ובלילה הוא משותק מאימה. גדולתו של שלמה היא לרועץ לו וכולאת אותו במיטתו. התמונה ההפוכה היא של האפיריון, תמונה של יצירה, עשייה שממלאת אותו באהבה. אותו הכוח יכול להוביל לשני כיוונים הפוכים - פחד נורא או אהבה גדולה.

נתבונן בתיאור חתונתו של שלמה בספר מלכים א [ג, א-ג]:

(א) וַיִּתְחַתֵּן שְׁלֹמֹה אֶת פְּרָעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּקַּח אֶת בַּת פְּרָעָה וַיְבִיאָהּ אֵל עִיר דָּוִד עַד כְּלָתוֹ לְבָנוֹת אֶת בֵּיתוֹ וְאֶת בֵּית ה' וְאֶת חוֹמַת יְרוּשָׁלַם סָבִיב: (ב) וְקָם הָעָם מִזִּבְחִים בְּבָמוֹת כִּי לֹא נִבְנְהָ בֵית לְשֵׁם ה' עַד הַיָּמִים הָהֵם: פ (ג) וַיֵּאָהֵב שְׁלֹמֹה אֶת ה' לְלֶכֶת בַּחֲקֹת דָּוִד אָבִיו וְקָם בְּבָמוֹת הוּא מְזַבֵּחַ וּמִקְטִיר:

בתיאור זה ישנה חתונה, בניה של ביתו של שלמה וביתו של ה', וכן מתוארת אהבתו לה'. בהמשך הספר מובאת תמונת הראי של תיאור זה [יא, א-ו]:

(א) וְהִפְלִיךְ שְׁלֹמֹה אֶהָב נָשִׁים נְכָרִיּוֹת רַבּוֹת וְאֵת בֵּת פְּרָעָה מוֹאֲבִיּוֹת עֲמֻנִיּוֹת אֲדַמִּיּוֹת צְדָנִיּוֹת חֲתֻמֹּת: (ב) מִן הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אָמַר ה' אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא תִבְאוּ בָהֶם וְהֵם לֹא יָבֹאוּ בָכֶם אֲכֵן יִטּוּ אֵת לְבַבְכֶם אַחֲרַי אֲלֹהֵיהֶם בָּהֶם דָּבַק שְׁלֹמֹה לְאַהֲבָהּ: (ג) וַיְהִי לוֹ נָשִׁים שְׁרֹת שְׁבַע מְאוֹת וּפְלִגְשִׁים שְׁלֹשׁ מְאוֹת וַיִּטּוּ נָשָׁיו אֵת לְבָבוֹ: (ד) וַיְהִי לְעֵת זְקִנַּת שְׁלֹמֹה נָשָׁיו הִטּוּ אֵת לְבָבוֹ אַחֲרַי אֲלֹהִים אַחֲרֵים וְלֹא הָיָה לְכָבוֹ שְׁלֹם עִם ה' אֲלֹהָיו כְּלָבָב דָּוִד אָבִיו: (ה) וַיִּלְךְ שְׁלֹמֹה אַחֲרַי עֲשֵׂתָרַת אֲלֹהֵי צְדָנִים וְאַחֲרַי מִלְכָּם שֶׁקֵץ עֲמֻנִים: (ו) וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֹה הָרַע בְּעֵינָיו ה' וְלֹא מָלָא אַחֲרַי ה' כְּדוֹד אָבִיו.

גם כאן מופיעים אותם האלמנטים - אהבה, חתונה, ובניה - אך הם הפוכים לגמרי. הרד"ק מפרש שהחתונה לבת פרעה הייתה לשבח, משום שהעיקר היה אהבת ה', ואהבה זו השפיעה על נישואיה וגם על המבנים שבנה. אך בסופו של דבר הכמות הופכת לאיכות. המלך שלמה אינו שולט בסובבים אותו אלא הם שולטים בו, האהבה הטפלה הופכת לעיקר. השאלה היא איפה נמצא הלב, והוא מקרין על הכל. זה ההיפוך שבין תחילת דרכו של שלמה לבין סופו.

נתבונן בדברי חז"ל במדרש [שיר השירים רבה ג, ה]:

תני עד שלא יחטא אדם נותנין לו אימה ויראה והבריות מתפחדין ממנו, כיון שהוא חוטא נותנין עליו אימה ויראה ומתפחד הוא מאחרים, תדע לך שכן אמר ר' עד שלא חטא אדם הראשון היה שומע קול הדיבור עומד על רגליו ולא היה מתיירא, כיון שחטא כששמע קול הדיבור נתיירא ונתחבא, שנא' (בראשית ג') את קולך שמעתי וגו' ויתחבא האדם, רבי איבו אמר באותה שעה נגרע גובה קומתו של אדם ונעשית של מאה אמה... עד שלא חטא שלמה היה רודה בשרים ובשרות הה"ד (קהלת ב') עשיתי לי שרים ושרות, זכרים משוררים ונקבות משוררות, ותענוגות בני האדם, פרובטייה, שדה ושדות, שידה ושידתה דהוו אזיין בהון, כיון שחטא מינה לו ששים גבורים מגבורי ישראל והעמידן לשמור את מטתו הדא הוא דכתיב הנה מטתו וגו' כלם אחוזי חרב, שהיה מתפחד מן הרוחות.

המדרש מתאר את השיר הראשון על שלמה כשיר קשה שעוסק בדינמיקה של ירידה - שלמה מגיע למצב של פחד כתוצאה מאיבוד העוצמה הפנימית, המאפיינים את שלמה. לפנינו שני שירים שעוסקים באהבה, אך השאלה היא היכן נמצאת אותה האהבה.

השיר הקודם היה של געגוע הרעיה לדוד והוא הסתיים בצורה חיובית. המאפיין של הרעיה הוא היכולת לצאת ממיטתה, ולהתגבר על הפחד של הלילה, וכתוצאה של יציאה זו היא מוצאת ומביאה אותו אל "בית אמי" (האם נזכרת גם בסוף שיר זה "שעטרה לו אמו"). מאידך, שלמה כולא עצמו במיטתו ומתמלא פחד בלילה.

ישנן הרבה דרשות ופרשנויות של חז"ל לשיר השירים. גם במשנה בסוף תענית [ד, ח] מובה מדרש על שיר השירים:

אמר רבן שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים שבהן בנות ירושלם יוצאות [כת"י קויפמן: בני ירושלים יוצאים] בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו כל הכלים טעונין טבילה ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים ומה היו אומרות בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה (משלי ל"א) שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל ואומר תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה וכן הוא אומר (שיר ג') צאינה וראינה

בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו ביום חתונתו זו מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו אמן.

המדרש דורש את הביטוי 'המלך שלמה' כביטוי לקב"ה (מלך שהשלומו שלו) או לעם ישראל, אך ודאי לא המלך שלמה הפרטי. 'יום חתונתו' ו'יום שמחת ליבו' הם שני הימים משמעותיים בעם ישראל - יום מתן תורה ויום בניית המקדש. חז"ל, כדרכם, דורשים את הפסוקים כמשל על היחסים בין עם ישראל לקב"ה.

אולם, במדרש יש רובד נוסף. המשנה עוסקת ביציאת בנות ירושלים, וכך אומר הפסוק "צאינה וראינה בנות ציון". גם הראיה מופיעה במשנה - "שא עיניך וראה". המשנה עוסקת בבנות, ביציאה ובראייה מציאותיים, ולא במשל. זוהי דוגמה יפה לשילוב של חז"ל בין המשל לנמשל.

הימים המיוחדים של השנה - ט"ו באב ויום הכיפורים - הם הימים שבהם יש שידוכים בין בנות ישראל לבני ישראל, מתוך קדושה וטהרה - מתוך 'לא לבייש את מי שאין לו', ו'אל תתן עיניך בנוי'. אלו ימי כריתת ברית, ודווקא ימים אלו נבחרו. יום כיפורים הוא היום שבו חודשה הברית שבין עם ישראל לקב"ה. כך גם בט"ו באב, לפי כל הפירושים השונים למה שאירע בו, ודאי שהוא יום של תיקון לאומי של יחסי עם ישראל והקב"ה. ביום זה בני ובנות ירושלים החליטו לכרות את הברית שלהם.

המשנה משלבת את המעגל האישי של בני ובנות ירושלים, יחד עם המעגל הלאומי-דתי של עם ישראל והקב"ה. שני המעגלים מתפרשים בצורה יפה בפסוק על פשוטו ועל מדרשו. המשל והנמשל אינם סותרים אלא משלימים אחד את השני.